

LEGĂTURI ECONOMICE ÎNTRE DACII DIN ESTUL TRANSILVANIEI ȘI CEI DIN MOLDOVA

BUCUR MITREA — TEODOR NUSSBAUM

Revizuirea descoperirilor monetare mai vechi și examinarea lor în lumina stadiului actual al cercetărilor numismatice, atât în ceea ce privește preciziunile tehnice ale fiecărui exemplar în parte, cât mai ales a problemelor de ordin mai general pe care ele le generează în ansamblu aceleiași categorii de descoperiri monetare constituie așa cum am avut ocazia deseori s-o subliniem, o îndatorire pe cât de urgentă, pe atât de înnoitoare a cercetării numismatice românești. Contactul direct cu materialul monetar, sau în lipsa lui, cu informațiile, cu izvoarele primare care ne-au rămas, ne poate oferi ocazia — și uneori ne-o și oferă — de a formula importante concluzii istorice. Chiar dacă aceste concluzii nu sînt întotdeauna și pe de-a întregul noi, ele vin să întărească sau să nuanțeze altele mai vechi, la care s-a ajuns folosind alte categorii de documente, cum sînt cele arheologice.

Un asemenea efort, în aparență modest și anost, s-ar zice de ordin minor, este răsplătit, atunci cînd este aprofundat, prin încheieri de ordin mai general, prin concluzii care merită să fie reținute.

Este cazul tezaurului de care va fi vorba mai jos.

*

Cu peste 110 ani în urmă, la 2 decembrie 1868, Fekete Sámuel, unul din distinșii fii ai neamului său, și în același timp om de înaltă cultură și un mare iubitor al documentelor istorice ale dacilor, romanilor, românilor și ungarilor, dăruia bogata sa colecție de monede antice și feudale colegiului reformat din Odorhei.

În această colecție au fost salvate de la pieire numeroase descoperiri monetare tocmai din regiune, efectuate parte în prima jumătate a secolului al XIX-lea, parte, la începutul celei de a doua jumătăți a aceluiași secol.

Din catalogul colecției¹, întocmit de un fin cunoscător și specialist în materie, rezultă că au fost colecționate monede care au fost inventariate în felul următor: monedele romane republicane și ale triumvirilor,

monede și medalii ale împăraților romani; monede grecești și barbare; monede bizantine, spre a se încheia cu monedele feudale ungurești².

Din toate acestea noi ne vom opri doar asupra unei singure categorii, anume asupra unor monede grecești emise de către două bine cunoscute cetăți de pe coasta ilirică a Mării Adriatice: Apollonia și Dyrrhachium.

La pagina 17 a inventarului, sub numerele 16, pînă la 29, sînt descrise un număr de 52 drahme intrate în această colecție. Drahmele sînt clasificate pe cetățile care le-au emis: Apollonia mai întii și mai apoi Dyrrhachium. Este prezentat în ordine aversul, descriindu-se tipul și numele magistratului, iar după aceea, reversul, cu tipul și legenda respectivă. La finele fiecărei descrieri este notat numărul exemplarelor.

În cele ce urmează, noi vom începe cu cetatea Apollonia și vom continua Dyrrhachium, iar clasificarea o vom face pe magistrați.

Apollonia

1 exemplar

TIPUL ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ-ΑΝΔΡΙΣΚΟΥ

Vacă spre st., alăptînd un vițel. Deasupra, ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ, dedesubt, monogramă.

Rv. Patrate înflorate și [ΑΠΟΛ.] ΑΝΔΡΙΣΚΟΥ.

Fekete³, p. 17, nr. 16.

A. Maier⁴, p. 12, nr. 13.

H. Ceka⁵, p. 186, nr. 83.

Dyrrhachium

18 exemplare

TIPUL I. ΜΕΝΙΣΚΟΣ-ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Vacă spre dr., cu vițelul care sugă; deasupra, ΜΕΝΙΣΚΟΣ, iar mai sus, o pasăre.

Rv. Patrate duble înflorate, în jur, ΔΥΡ și ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ.

Fekete, p. 17, nr. 18.

A. Maier, p. 23, nr. 201.

H. Ceka, p. 195, nr. 320.

TIPUL II. ΜΕΝΙΣΚΟΣ-ΛΥΚΙΣΚΟΥ

8 exemplare

Același tip, ca mai sus; deasupra, ΜΕΝΙΣΚΟΣ, iar în cîmp dr. o figură feminină în picioare, cu o făclie inversată.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ, ΛΥΚΙΣΚΟΥ.

Fekete, p. 17, nr. 20.

A. Maier, p. 25, nr. 278.

H. Ceka, p. 196, nr. 325.

TIPUL III. ΜΕΝΙΣΚΟΣ-ΑΡΧΙΛΛΟΥ

7 exemplare

Tipul, ca mai sus, dar ΜΕΝΙΣΚΟΣ, iar în exergă, o cîrmă.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ, ΑΡΧΙΛΛΟΥ.

Fekete, p. 17, nr. 17.

Maier, p. 22, nr. 144.

H. Ceka, p. 195, nr. 318.

TIPUL IV. ΜΕΝΙΣΚΟΣ-ΚΑΛΛΟΝΟΣ

3 exemplare

Tipul, ca mai sus, dar deasupra, o Victorie cu cunună în zbor spre st. Sus, ΜΕΝΙΣΚΟΣ. În exergă, fulger.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar magistratul ΚΑΛΛΟΝΟΣ.

Fekete, p. 17, nr. 19.

A. Maier, p. 24, nr. 256.

H. Ceka, p. 195, nr. 322.

TIPUL V. ΜΕΝΙΣΚΟΣ-ΦΙΛΩΤΑ

1 exemplar

Tipul, ca mai sus, dar în cîmp dr. o făclie, iar în exergă, un cîine alergînd spre dr.

Rv. Tipul, ca mai sus, ΔΥΡ, ΦΙΛΩΤΑ.

Fekete, p. 17, nr. 21.

A. Maier, p. 28, nr. 396.

H. Ceka, p. 196, nr. 331.

TIPUL VI. ΞΕΝΩΝ-ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ

4 exemplare

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ, deasupra, un vultur cu aripile întredeschise; în exergă, un cîine alergînd.

Rv. Ca mai sus, dar ΔΥΡ și magistratul ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ.

Fekete, p. 17, nr. 26.

A. Maier, p. 27, nr. 388.

H. Ceka, p. 196, nr. 362.

TIPUL VII. ΞΕΝΩΝ-ΔΑΜΗΝΟΣ

1 exemplar

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ; simboluri nedeslușite în cîmp și exergă.

Rv. Ca mai sus, dar ΔΥΡ, ΔΑΜΗΝΟΣ.

Fekete, p. 17, nr. 25.

A. Maier, p. 22, nr. 179 (dar în exergă, plug).

H. Ceka, p. 196, nr. 357.

TIPUL VIII. ΞΕΝΩΝ-[ΧΑΡΟΠΙΝ]ΟΥ.

1 exemplar

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ; sus, vultur pe sceptru, cu aripile larg deschise; în față, dr., o măciucă.

Rv. Ca mai sus, dar ΔΥΡ, [ΧΑΡΟΠΙΝ]ΟΥ⁶.

Fekete, p. 17, nr. 27.

A. Maier, p. 28, nr. 405.
H. Ceka, p. 197, nr. 363.

1 exemplar

TIPUL IX. ΞΕΝΩΝ-ΑΓΑΘΙΩΝΟΣ

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ, iar deasupra, un vultur cu aripile deschise.

În exergă, cîrmă.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ și ΑΓΑΘΙΩΝΟΣ.

Fekete, p. 17, nr. 23.

A. Maier, p. 20, nr. 92.

H. Ceka, p. 196, nr. 353.

TIPUL X. ΞΕΝΩΝ-ΑΓ[ΑΘΙΩΝΟΣ]?

1 exemplar

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ, în exergă, fulger.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ și ΑΡ[ΧΙΠΠΟΥ] completează autorul. Noi propunem lectura ΑΓ[ΑΘΙΩΝΟΣ].

Fekete, p. 17, nr. 24.

A. Maier, p. 20, nr. 92, dar în exergă, cîrmă.

H. Ceka, p. 196, nr. 353.

1 exemplar

TIPUL XI. ΦΙΠΩΝ-ΦΑΝΙΣΚΟΥ

Tipul, ca mai sus, dar ΦΙΛΩΝ. Deasupra, cap feminin, iar în cîmp dr., un ciorchine de strugure și un spic de grâu.

Rv. Ca mai sus, dar ΦΑΝΙΣΚΟΥ.

Fekete, p. 17, nr. 29.

A. Maier, p. 27, nr. 371.

H. Ceka, p. 199, nr. 441.

4 exemplare

TIPUL XII. ΦΙΛΩΝ-MENISKOY

Tipul, ca mai sus, dar ΦΙΛΩΝ, iar deasupra, capul lui Helios.

Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ, MENISKOY.

Fekete, p. 17, nr. 28.

A. Maier, p. 25, nr. 306.

H. Ceka, p. 199, nr. 438.

1 exemplar

TIPUL XIII. ΛΕΥΚΙΟΣ-MENEKKA

Tipul, ca mai sus, dar ΛΕΥΚΙΟΣ.

Rv. Ca mai sus, dar ΔΥΡ, MENEKKA.

Fekete, p. 17, nr. 22.

A. Maier, p. 25, nr. 298, doar pentru MENEKKA.

H. Ceka, p. 195, numerele 291—292, doar pentru ΠΕΥΚΙΟΣ.

O primă problemă care se pune în legătură cu drahmele descrise mai sus este aceea de a ști dacă avem de a face cu o colecție de asemenea monede sau avem de a face cu un tezaur unitar. În ultimul caz se ridică întrebarea, din ce regiune provine sau ar putea proveni. Înainte de a încerca să răspundem la problemele formulate mai sus, să vedem dacă în regiunea de est a Daciei asemenea drahme sînt cunoscute în descoperiri sau nu.

Fără a urmări o prezentare exhaustivă a unei atari categorii de monede, ne vom limita să amintim o parte din ele, cu titlu de exemplu.

Drahmele cetăților ilirice au fost sesizate în fostul județ Ciuc, apoi la Cosmeni, la Dalnic, la Sighișoara și prin împrejurimile ei, precum și la Toplița și Țigmandru. Toate aceste date au fost strînse și menționate în *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, publicată în *Ephemeris Dacoromana*, 10, 1945. Ele au fost apoi reluate și ținute la curent cu descoperirile apărute între timp, de către Iudita Winkler, într-o lucrare de sinteză: *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, apărută în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, 6, 1955. Mai nou, aceleași monede au fost repertorizate de către Ioan Glodariu, în lucrarea *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 269—276. Lucrarea folosește din plin informațiile de la Repertoriul arheologic, rămas încă în stare de manuscris⁸.

Din datele prezentate mai sus rezultă că asemenea descoperiri monetare, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de descoperiri izolate, sînt cunoscute și apar în mod obișnuit în estul Daciei. Încheierea la care am ajuns este aceea că monedele care ne-au reținut atenția, pot proveni, și este foarte probabil să provină, dintr-o descoperire din regiune, fără să putem aduce, cel puțin deocamdată, alte precizii topografice. Mai rămîne un alt aspect de lămurit: avem cumva de a face cu un tezaur monetar, cu o descoperire unitară, sau este vorba de o colecționare de asemenea monede în mod izolat?

Pentru a da un răspuns la acest aspect al problemei, credem că este necesar să examinăm în de aproape conținutul descoperirii noastre și să-l comparăm cu alte tezaure similare, aflate tot pe teritoriul Daciei. Fără a întîrzia prea mult, ne vom limita doar la un singur exemplu, dar care ni se pare pe cît de elocvent, pe atît de convingător. Altele, mai vechi și mai noi, vor putea să se adauge ulterior. Ele nu vor putea schimba însă constatările pe care le facem. Dar iată mai întîi despre ce este vorba. Un tezaur de drahme din Dyrhachium și Apollonia, cu o structură asemănătoare pînă aproape la identitate, este cunoscut ca descoperit în condiții sigure și a fost studiat și publicat. Este vorba de tezaur de la Viișoara, jud. Bacău, publicat în mod amănunțit⁹. Pe baza acestui studiu putem face cu ușurință o comparație între cele două descoperiri. În acest scop lăsăm să urmeze mai jos, un tabel comparativ între structurile celor două tezaure monetare¹⁰. Avem în vedere tipurile de drahme cu numele de magistrați aflat ca un factor comun în ambele tezaure, precum și frecvența lor numerică și procentuală, în raport cu totalul monedelor din fiecare depozit monetar în parte.

(Sub nr. 1 și 1^a este indicat tezaurul din estul Daciei, cu numărul respectiv de exemplare și procente, iar sub nr. 2 și 2^a, cel de la Viișoara, cu aceleași elemente.)

Numele magistraților	1	2	1a %	2a %	Observații
<i>Dyrrhachium</i>					
1. Meniskos-Dionysiou	18	196	34,62	24,47	
2. „ Lykiskou	8	127	15,39	15,85	
3. „ Arhippou	7	62	13,46	7,74	
4. „ Kallonos	3	68	5,77	8,48	
5. Xenon- Philota	1	66	1,92	8,24	
6. „ Philodamou	4	63	7,69	7,87	
7. „ Damenos	1	5	1,92	0,62	
8. „ Haropinou	1	10	1,92	1,25	
9. „ Agathionos	2?	—	3,84	9,61	1 exemplar
10. Philon- Meniskou	4	77	7,69	0,37	completat
11. „ Phaniskou	1	3	1,92	—	de noi.
12. Leukios- Menekka	1	—	1,92	—	
<i>Apollonia</i>					
13. Nikandros-Andriskou	1	1	1,92	0,12	
Total	52	678 (801)	99,98	84,62 ¹¹	

Din examinarea în paralelă a celor două descoperiri monetare de mai sus reies o serie de fapte care trebuie consemnate și comentate. Prima observație care se impune de la început este că magistrații din prima descoperire, mai puțin doi, se află în tezaurul de la Viișoara. În rest, exact aceleași nume de magistrați, inclusiv pe dragma din Apollonia. Dar simetria între cele două descoperiri monetare poate fi urmărită și mai departe. Avem în vedere numărul de monede care se repartizează pe fiecare magistrat în parte. Drahmele care apar în tezaurul de la Viișoara într-un număr mai mare la o anumită pereche de magistrați, apar și în descoperirea din estul Daciei tot într-un număr proporțional mai mare. Mai trebuie subliniat faptul că pînă și drahmele care-și au un număr mic de exemplare, cum sînt magistrații cu 5, 3, sau chiar cu o singură drahmă din tezaurul de la Viișoara, își au corespondente similare, măcar într-un singur exemplar și în tezaurul din colecția lui Fekete Sámuel.

Concluziile de ordin mai general care decurg din situația de mai sus sînt mai numeroase și ele se cer subliniate.

Mai întii reiese, din prezentarea în paralel a celor două descoperiri, că avem de a face și în cazul celei ajunse în colecția Fekete, tot cu un tezaur, așa cum este cel de la Viișoara.

În al doilea rînd, faptul că cele două tezaure au structuri asemănătoare, pînă aproape la o identitate completă, pînă la suprapunere, înseamnă că ele sînt contemporane. Ele formează, o *grupă aparte* din cadrul tezaurelor orașelor ilirice. Poziția acestei grupe față de restul tezaurelor similare din Dacia, dar și din restul Iliricului, rămîne de stabilit.

Pe de altă parte, prezența depozitelor monetare ale cetăților Dyrhachium și Apollonia în Dacia răsăriteană subliniază încă odată intensitatea legăturilor economice dintre coloniile grecești de pe coasta ilirică a Mării Adriatice și populațiile dacice. Dar aceasta nu este totul. Mai este încă o latură care ni se pare de o semnificație majoră. Aflarea a două tezaure monetare cu drahmele cetăților adriatice cu aceeași structură pe ambele versante ale Carpaților, cel intracarpatic din estul Daciei, precum și cel din estul Carpaților, documentează și pe cale numismatică legătura ce exista în timpul Daciei independente între populațiile dacice de pe cele două versante, indică și pe această cale unitatea lor nu numai etnică, dar și economică. Dacă descoperirile de natură arheologică au demonstrat unitatea culturii materiale a dacilor de la est și vest de Carpați, documentele monetare, vin și ele, cu caracteristicile lor, și subliniază și o altă unitate, cea economică.

NOTE

¹ Fekete Sámuel, *Éremgyűjtemény lajstroma*, Kolozsvár (Cluj), 1868, 43 p. Exemplarul pe care-l avem la dispoziție (Biblioteca Teodor Nussbaum) are lipsă foaia de titlu. De aceea titlul lucrării î-l cităm după K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 36, nota 5.

² Din rezumatul publicat la finele Catalogului (p. 42) rezultă că au fost dăruite:

monede și medalii romane	198 bucăți;
monede grecești și bizantine	82 „
Ungurești și transilvanene	126 „
Total	406 „

Din acest total un număr de 35 exemplare erau de aur.

³ Fekete Sámuel, *op. cit.*

⁴ A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia und Dyrhachium*, în *Numismatische Zeitschrift*, N.F., I, 1908, p. 1—33. În continuare, prescurtat A. Maier.

⁵ Hasan Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972. În continuare, prescurtat H. Ceka.

⁶ Completarea mai are nevoie de examinarea originalului spre a fi confirmată.

⁷ Ar trebui examinat originalul pentru a definitiva lectura.

⁸ Dăm cîteva exemple cu descoperiri de drahme iliriene din regiune. Vom începe cu cele din jud. Harghita: Cozmeni, com. Sînmartin; Odorheiu Secuiesc; Sîncraeni și Toplița. Din județul Covasna amintim: Cernatu, Dalnic com. Moacșa, Ghelînța, Lemnia, Zăbala.

⁹ Bucur Mitrea, *Monedele orașelor Dyrhachium și Apollonia în Moldova*, în *Studii și cercetări de numismatică*, 2, 1958, p. 27—93.

¹⁰ Este de reținut că tezaurul de la Viișoara la care ne referim are 32 perechi de magistrați monetari diferiți. Noi am menționat în tabel doar pe cei comuni. Procentajul este calculat la totalul general.

¹¹ Pentru motivele expuse în nota 10, numărul total al monedelor, precum și totalul procentajului se va referi numai la monedele care apar în ambele tezaure. Cifrele din paranteză de la coloana 2 și 2 a reprezintă totalurile generale.

**LIAISONS ÉCONOMIQUES ENTRE LES DACES DE L'EST
DE LA TRANSYLVANIE ET LES DACES DE LA MOLDAVIE**

Résumé

Fekete Sámuel était un homme de haut culture et en même temps un grand admirateur et passionné collectionneur de monnaies. En 1868 il a donné toute sa collection qui comptait plus de 400 exemplaires, parmi les quels 35 en or, au Collège réformé de la ville Odorheiu Secuiesc. La collection a été classifiée et décrite par un spécialiste en matière et l'inventaire rédigé, a été publié en même année 1868.

De cette publication, aujourd'hui très rare, nous nous sommes occupés de 52 drachmes émises par Dyrrhachium et Apollonia d'Illyrie. Les monnaies sont décrites par l'auteur de la publication originale avec toute l'acribie nécessaire.

À la suite de l'étude des drachmes et de leurs classification par magistrats monétaires, il ressort que nous avons à faire avec un trésor monétaire. De telles monnaies, en trésors ou isolées, sont connues comme découvertes à l'est de la Transylvanie.

Un trésor monétaire avec une structure similaire à été découvert à Viișoara, en Moldavie. À la suite de l'étude comparatif des deux trésors, nous avons pu préciser la structure d'une *groupe distincte* des trésors de Dyrrhachium et d'Apollonia qui se sont découvert en Dacie. De point de vue historique et économique, le trésor de la collection Fekete vient de documenter l'existence des liaisons économiques entre les Daces de la Transylvanie et les Daces de la Moldavie, probablement au courant du 1er siècle av.n. è.